

नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ
जलवायु परिवर्तन साझेदारी कार्यक्रम
महाराजगाउँ, काठमाडौं, नेपाल, फोन- ९७७-१-४४३३३६
ईमेल: info@nefincimatechange.org
वेबसाइट: www.nefincimatechange.org

सहयोग :

सांझेदार :

जागचारी-पत्र

जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पेरिस सम्झौतामा आदिवासी जनजातिका अधिकार र सवालहरू

जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासमिति: विश्वव्यापी जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनका लागि सन् १९९२ मा हस्ताक्षर भई १९९४ देखि कार्यान्वयनमा आएको जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासमितिको मुख्य उद्देश्य वायुमण्डलमा हरितगृह ग्याँसको मात्रालाई स्थिर राख्नु र पारिस्थितिकीय प्रणालीलाई प्राकृतिक रूपमा रहन दिनु हो। उक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि महासमितिका सदस्य राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो क्षमता अनुसार साफा तर पृथक जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुपर्ने सिद्धान्त अवलम्बन गरिएको थियो, जस अनुसार महासमितिको अनुसूची १ मा रहेका ३६ वटा विकशित सदस्य राष्ट्रले आफ्नो हरितगृह ग्याँसको उत्सर्जनलाई सन् १९९० को तहमा भार्नुपर्ने र अनुसूची २ मा रहेका २६ वटा विकशित सदस्य राष्ट्रले विकासोन्मुख देशहरूलाई महासमितिको दायित्व निर्वाह गर्न आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराउनु पर्ने जिम्मेवारी तय गरिएको थियो भने अन्य सदस्य राष्ट्रको जिम्मेवारी स्पष्ट थिएन।

नयाँ सम्झौताको आवश्यकता: यसै क्रममा अनुसूची १ मा परेका सदस्य राष्ट्रले हरितगृह ग्राहांस उत्सर्जन कटौतिका लागि निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व निर्धारण गर्न महासन्धि अन्तर्गत सन् १९९७ मा क्योटो अभिसन्धि तर्जुमा गरिएको थियो, जसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा विकसित सदस्य राष्ट्रले क्रमशः अनिच्छा प्रकट गर्दै आएको, महासन्धि तथा क्योटो अभिसन्धिको तर्जुमा पछि खासगरी चीन, भारत, ब्राजिल, दक्षिण अफ्रिका जस्ता विकासोन्मुख देशबाट हरितगृह ग्राहांसको उत्सर्जन पनि उच्च हुँदै गएको र जलवायु अनुकूलनका दृष्टिले अतिकम विकसित मुलुकहरू भनै जोखिममा पर्दै गएकोले महासन्धिको पूर्ण र प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि सबै सदस्य राष्ट्रहरूको कुनै न कुनै भूमिका र दायित्व निर्वाह तथा योगदान गर्नेगरी कानूनी रूपमा बाध्यात्मक हुने नयाँ सम्झौता गर्नुपर्ने अभिसन्धि रिंजना भएको थियो ।

यस किसिमको नयाँ सम्झौताका लागि महासन्धिका पक्षराष्ट्रहरूको सन् २००७ मा इन्डोनेशीयाको बालिमा सम्पन्न १३औं सम्मेलनमा एउटा मार्गचित्र बनाई सन् २००९ मा डेनमार्कको कोपनहेगनमा आयोजना हुने १५औं सम्मेलनमा सम्झौता गर्ने तयारी गरिएको भएपनि विकसित र विकासोन्मुख देशहरूका बीच आ-आफ्नो दायित्वको बारेमा तिब्र मतभेदका कारण सम्झौता हुन सकेन ।

त्यसैले सन् २०११ मा दक्षिण अफ्रिकाको डर्वनमा सम्पन्न १७औं सम्मेलनले सन् २०१५ मा पेरिसमा आयोजना हुने २१औं सम्मेलनमा नयाँ सम्झौता गर्नेगरी अर्को मार्गचित्र तय गरी ४ वर्षसम्म निरन्तर वार्ताहरू गरिए, जसको परिणाम स्वरूप सन् २०१५ मा पेरिसमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नयाँ सम्झौता सम्पन्न भयो ।

पेरिस सम्झौताका सवाल, विशेषता र विषयहरू : पेरिस सम्झौता कस्तो सम्झौता हो भन्ने बारेमा विभिन्न मतहरू विद्यमान छन् । सम्झौताका लागि भएका वार्ताहरूमा दीर्घकालिन रूपमा वायुमण्डलको तापक्रम लक्ष्य कति हुने, हरितगृह ग्राहांस उत्सर्जन कटौतिको मार्ग के हुने, अनुकूलन र न्यूनीकरणका दीर्घकालिन लक्ष्यहरू के हुने, यसका लागि को जिम्मेवार हुने, कसले नेतृत्व लिने, कसले प्रतिवद्धता जनाउने, कसले योगदान गर्ने र आर्थिक, प्राविधिक र क्षमता विकासका लागि कसरी सहयोग प्रवाह गर्न भन्ने मुख्य सवालहरू थिए ।

पेरिस सम्झौता कानूनी रूपमा बाध्यात्मक हुने र नहुने गरी दुबै विशेषता भएको दस्तावेज हो भन्ने गरिन्छ । महासन्धिले आ-आफ्नो क्षमता अनुसार उत्सर्जन कटौतिका लागि राष्ट्रिय योगदानको निर्धारण गर्न बाध्य बनाएको छ, यद्यपि यसरी निर्धारित योगदान पुरा नगरेमा दण्डको व्यवस्था छैन, त्यसैले पेरिस सम्झौतालाई दाँत नभएको बाध भन्ने पनि गरिन्छ । यद्यपि, महासन्धिमा हस्ताक्षर गरी अनुमोदन गरीसकेपछि राष्ट्रिय रूपमा कानून सरह हुने भएकोले पेरिस सम्झौताको कानूनी हैसियत रहेको छ ।

पेरिस सम्झौतमा दीर्घकालिन रूपमा तापक्रम लक्ष्य र न्यूनीकरण लक्ष्यहरू, न्यूनीकरणका माध्यमहरू, अनुकूलनका उपायहरू, हानी र क्षति घटाउने उपायहरू, आर्थिक स्रोत प्रवाह गर्ने प्रणाली, सम्झौताको नियमित समिक्षा, कार्यान्वयन संयन्त्र, अनुमोदन र अन्य कार्यविधिगत व्यवस्थाहरू गरिएका छन् ।

पेरिस सम्झौतामा आदिवासी जनजातिका अधिकार

पेरिस सम्झौता जलवायु सम्झौता भएकोले यस सम्झौतामा मानव अधिकार तथा आदिवासी जनजाति अधिकारले कति महत्व पाउने भन्ने विषयमा वार्ताका क्रममा केही सवालहरू सिर्जना भएका थिए । यद्यपि सम्झौतामा उल्लिखित निम्न व्यवस्थाहरू आदिवासी जनजातिको अधिकार सुनिश्चितताका लागि निकै महत्वका छन् :

- प्रस्तावना र आदिवासी जनजाति अधिकार :** सम्झौताको प्रस्तावना अनुसार सदस्य राष्ट्रहरूले जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्दा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकार र मानव अधिकार, स्वास्थ्यको अधिकार, आप्रवासी, बालवालिका, फरक क्षमता भएका व्यक्ति र संकटासन्न अवस्थामा रहेका समुदायको अधिकारको सम्मान र प्रवर्द्धन गर्नुका साथै यससम्बन्धी आ-आफ्नो दायित्व पनि बिचार गर्नुपर्ने हुन्छ । यो व्यवस्था सम्झौताको क्रियाशील खण्डमा नगरिएको भएपनि आदिवासी जनजातिको अधिकारका लागि सम्झौतामा गरिएको यो एउटा प्रत्यक्ष व्यवस्था हो ।

- अनुकूलन र आदिवासी जनजाति अधिकार :** अनुकूलनसम्बन्धी कार्यहरू विज्ञानका अतिरिक्त परम्परागत ज्ञान, आदिवासी जनजातिको ज्ञान र स्थानीय ज्ञान पद्धतिमा पनि आधारित हुनु पर्दछ । अनुकूलनलाई सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय नीतिहरूमा पनि एकिकृत गरिएको हुनुपर्छ । अनुकूलन योजना तर्जुमा प्रक्रियामा प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापनका माध्यमबाट सामाजिक आर्थिक र पर्यावरणीय प्रणालीको पुनर्स्थापन क्षमता बढाएको हुनुपर्छ ।

आदिवासी जनजातिको अधिकार

प्रवर्द्धनमा सघाउने व्यवस्थाहरू

पेरिस सम्झौतमा गरिएका तल उल्लिखित विभिन्न व्यवस्थाहरू प्रत्यक्ष रूपमा आदिवासी जनजाति अधिकारसँग सम्बन्धित नदेखिए पनि यी व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका क्रममा आदिवासी जनजातिको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ । यसो गर्दा आदिवासी जनजाति अधिकार प्रवर्द्धनमा टेवा पुग्नुपर्ने हुन्छ ।

- **प्रस्तावना** : सम्भौताको प्रस्तावना अनुसार सदस्य राष्ट्रहरूले जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्दा विकासको अधिकार, लैंड्रिक समता, महिला सशक्तीकरण, अन्तरवंशीय समन्यायको सम्मान र प्रवर्द्धन गर्नुका साथै यससम्बन्धी आ-आफ्नो दायित्व पनि बिचार गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै सबै किसिमका पारिस्थितिकीय प्रणालीप्रतिको निष्ठा र जलवायु न्यायलाई सुनिश्चितता गर्नुपर्ने कुरामा पनि प्रस्तावनाले महत्व दिएको छ ।
- **सम्भौताको प्रयोजन (धारा २)** : हरितगृह ग्याँस न्यून उत्सर्जन गर्ने विकास पद्धति अवलम्बन गर्दा खाद्य उत्पादन प्रणालीमा जोखिम सिर्जना नहुने कुराको सुनिश्चितता गर्नुपर्छ ।
- **दीर्घकालिन तापक्रम लक्ष्य र राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान (धारा ३ र ४)** : सदस्य राष्ट्रहरूले दीर्घकालिन तापक्रम लक्ष्य र राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान तय गर्दा दिगो विकास र गरिवी निवारणलाई पनि ध्यान दिनुपर्ने कुरालाई सम्भौताले महत्व दिएको छ ।
- **गैरकार्वन लाभलाई उत्प्रेरणा (धारा ५)** : रेडप्लसअन्तर्गत उत्प्रेरणा प्रदान गर्दा उपयुक्त भएसम्म गैरकार्वन लाभलाई पनि उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुपर्छ ।
- **सुरक्षा मापदण्ड (धारा ६)** : सदस्य राष्ट्रहरूले आफ्नो योगदान पूरा गर्ने क्रममा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा स्वेच्छिक किसिमले न्यूनीकरणका उपलब्धिहरू बित्री गर्ने भएमा त्यसो गर्दा सो प्रक्रियाले दिगो विकासको प्रवर्द्धन र सुशासन सहित पर्यावरणीय निष्ठा र पारदर्शिताको सुनिश्चितता गर्ने किसिमको हुनुपर्छ ।
- **अनुकूलन (धारा ७)** : अनुकूलन सबै तहमा रहेको एउटा विश्वव्यापी समस्या भएकोले यससम्बन्धी उपायहरू अवलम्बन गर्दा जनता, जीविकोपार्जन र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सुरक्षा गर्ने कुरालाई पनि मान्यता दिएको हुनु पर्छ । अनुकूलनसम्बन्धी कार्यहरू पारिस्थितिकीय प्रणाली, स्थानीय समुदाय र संकटासन्न समूहलाई बिचार गर्दै राज्यको अपनत्व हुने किसिमको, लैंड्रिक संवेदनशील, सहभागितामूलक र पूर्णपारदर्शी हुनु पर्दछ ।
- **हानी तथा क्षति रोकथाम, न्यूनीकरण र सम्बोधन (धारा ८)** : जलवायु परिवर्तनका कारण हुने हानी तथा क्षतिको रोकथाम, न्यूनीकरण र सम्बोधनका क्रममा राष्ट्रहरूले सहकार्य गर्दा पूर्वसावधानी प्रणाली, आकस्मिक तयारी, विस्तारै घटने घटनाहरू, सदाका लागि हुने हानी तथा क्षति, गहन किसिमले जोखिम मूल्यांकन र व्यवस्थापन, जोखिमको बीमा प्रणाली, गैरआर्थिक क्षति र पर्यावरण प्रणाली, जीविकोपार्जन तथा समुदायको पुनर्स्थापन क्षमता जस्ता विषयमा ध्यान दिनुपर्छ ।
- **क्षमता विकास (धारा ९१)** : जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी क्षमता विकासका कार्यहरू सहभागितामूलक, बहुक्षेत्रगत र लैंड्रिक सम्बेदनशील हुनु पर्दछ ।
- **सहभागिता अधिकार (धारा ९२)** : राष्ट्रहरूले जलवायु परिवर्तन शिक्षा, तालिम, सार्वजनिक संचयतना, सूचनाहरूमा सार्वजनिक पहुँच दिने कार्यहरू गर्नुपर्ने र यस कार्यमा राष्ट्रहरूले एक अर्का बीच सहयोग गर्नुपर्छ ।
- **नीति, रणनीति र योजनाहरूको तर्जुमा** : पेरिस सम्भौता कार्यान्वयनका क्रममा नेपाल लगायतका अतिकम विकसित मुलुकले राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान (NDCs), न्यून हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनमा आधारित विकास रणनीति, राष्ट्रिय अनुकूलन योजना र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि योजना गरी ४ वटा महत्वपूर्ण दस्तावेज तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ र यस प्रक्रियामा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता अनिवार्य हुन्छ ।

आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारमा जोखिम

पेरिस सम्भौताको प्रस्तावनाले मानव अधिकार र आदिवासी जनजातिको अधिकार सुनिश्चित गर्ने दायित्वलाई महत्व दिएको छ । त्यसैले यो सम्भौता कार्यान्वयन गर्दा आदिवासी जनजाति अधिकारको सम्मान र प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ । यद्यपि पेरिस सम्भौताको कार्यान्वयनका क्रममा निम्न कारणहरूले गर्दा आदिवासी जनजातिको अधिकारमा जोखिम सिर्जना हुने अवस्था रहेको छ :

- सम्भौता अनुसार राज्यले विभिन्न रणनीति र योजना बनाउने जिम्मेवारी लिएका छन् र यस्ता रणनीति तथा योजना बनाउँदा आदिवासी जनजातिको सहभागिता कस्तो किसिमको हुने भन्ने कुरा राष्ट्रको विधि र शैलीमा भर पर्ने भएकोले नेपाल जस्तो केन्द्रिकृत नीति निर्माण प्रक्रिया भएको मुलुकमा आदिवासी जनजातिको सहभागिता र अधिकार सुरक्षा हुनेगरी माथि उल्लिखित नीति, रणनीति र योजना तर्जुमा हुन्छन् भन्ने कुराको कुनै आधार र सुनिश्चितता छैन ।
- सम्भौता कार्यान्वयनका क्रममा राज्यले न्यून हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन रणनीति बनाउने भएको र यस क्रममा खासगरी आदिवासी जनजातिका परम्परागत जीवनपद्धति, कृषि प्रणाली, खोरिया खेती, उद्यौलीउभौली प्रचलन, फिरन्ते प्रणाली, मौसमी चरीचरण प्रणाली, प्रकृति पूजामा आधारित संस्कृति आदिलाई हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन गर्ने कारक तत्वको रूपमा लिई त्यस्ता कार्यमा रोकावट वा अवरोध गर्ने रणनीति तथा योजना बन्न सक्ने अवस्था रहेको छ ।
- आदिवासी जनजातिका परम्परागत ज्ञान र संस्कृतिको जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनमा उल्लेखनीय

भूमिका रहने भएकोले यसलाई मान्यता दिनुपर्ने कुरालाई सम्झौताले महत्व दिएपनि नेपालमा हालसम्म बनेका जलवायु नीति तथा अनुकूलन योजनाले खासै महत्व नदिएकोले भविष्यमा बन्ने रणनीति तथा योजनाले पनि मान्यता नदिने अवस्था रहीरहन सक्छ ।

- क्षमता विकास, सहभागिता, अधिकार र सूचनामा पहुँचका विषयमा सम्झौताले कुनै संस्थागत संरचना प्रस्ताव नगरेकोले यी कार्यका लागि राज्यका विद्यमान संरचना नै परिचालित हुने, तर यस्ता संयन्त्रहरू आदिवासी जनजातिमैत्री अवस्थामा नरहेकोले यस्ता कार्यमा विद्यमान संस्थागत संयन्त्रहरूले कसरी प्रभावकारी भूमिकामा निर्वाह गर्न सक्लान ?
- पेरिस सम्झौतामा उल्लिखित स्वेच्छिक सहयोग (voluntary cooperation) को अवधारणा अनुसार सदस्य राष्ट्रले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका उपलब्धीहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा कार्बन व्यापारको रूपमा आदान प्रदान गर्न सक्छन् । तर यसो गर्दा अन्य सुरक्षा मापदण्डका बारेमा सम्झौतामा उल्लेख गरिएको भएपनि आदिवासी जनजातिको अधिकार सुरक्षाका बारेमा स्पष्टता नरहेकोले कार्बन व्यापारका क्रममा आदिवासी जनजातिका अधिकार सधै जोखिममा परिरहने अवस्था रहेको छ ।

पेरिस सम्झौताको प्रस्तावनाले मानव अधिकार र आदिवासी जनजातिको अधिकार सुनिश्चित गर्ने दायित्वलाई महत्व दिएको छ । त्यसैले यो सम्झौता कार्यान्वयन गर्दा आदिवासी जनजाति अधिकारको सम्मान र प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ ।

आदिवासी जनजाति अधिकार सबलीकरणका उपायहरू

पेरिस सम्झौताको प्रस्तावना र विभिन्न धाराहरूमा आदिवासी जनजातिको अधिकारका सन्दर्भमा गरिएका व्यवस्थाहरू सकारात्मक रहेका छन्, जसको प्रयोगका लागि प्रचार प्रसार, सचेतना र क्षमता विकासको आवश्यकता रहेको छ । पेरिस सम्झौतका विभिन्न विषयअन्तर्गत समावेश गरिएका अधिकारमूखी अवधारणा र सिद्धान्तको प्रभावकारी प्रयोगले पनि आदिवासी

जनजातिको अधिकार प्रवर्द्धनमा मदत गर्न सकछ । त्यसैले आदिवासी जनजाति अधिकारका लागि यस्ता अधिकारमा आधारित अवधारणा र सिद्धान्तको पनि उपयोग गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ ।

यस बाहेक आदिवासी जनजातिको अधिकार सुनिश्चितताको लागि क्रियाशील हुनुपर्ने मुख्य क्षेत्र भनेको पेरिस सम्झौता अनुसार राष्ट्रिय तहमा रणनीति र योजना बनाउँदा पुर्ण र सहि जानकारी संप्रेषण, सचेतना, क्षमता अभिवृद्धि, पुर्ण र प्रभावकारी सहभागीताको सुनिश्चितता गर्नु हो । हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनमा आधारित विकास रणनीति, राष्ट्रिय अनुकूलन योजना र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि योजना तर्जुमा गर्दा नै आदिवासी जनजातिको अधिकार सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था र संस्थागत संयन्त्र स्थापित गर्न सकिएमा मात्र जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा आदिवासी जनजाति अधिकार सुनिश्चित् गर्न सकिन्छ । यसका लागि निरन्तर सचेतना, क्षमता अभिवृद्धि, आदिवासी जनजातिमैत्री माध्यम र भाषामार्फत पारदर्शी जानकारी संप्रेषणलगायत आदिवासी जनजातिको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गरिनु पर्दछ । साथै, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी महासन्धि, सन्धि, सम्झौतालागायत मानव अधिकार र आदिवासी जनजाति अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको कार्यान्वयन आवश्यक हुन्छ । मूलतः, जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन, प्राकृतिक स्रोत संरक्षण र व्यवस्थापनमा आदिवासी जनजातिहरूको योगदानको कदर गर्नुका साथै आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र (UNDRIP), अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि नं. १६९ (ILO C 169) र स्वतन्त्र, अग्रिम, जानकारी सहितको मन्त्रुरी (FPIC) कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।

हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनमा आधारित विकास रणनीति, राष्ट्रिय अनुकूलन योजना र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि योजना तर्जुमा गर्दा नै आदिवासी जनजातिको अधिकार सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था र संस्थागत संयन्त्र स्थापित गर्न सकिएमा मात्र जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा आदिवासी जनजाति अधिकार सुनिश्चित् गर्न सकिन्छ ।

जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको पक्षराष्ट्रहरूको १६औं सम्मेलन, सन् २०१० निर्णय अनुसूची 'क', कानकुन सम्फौता

अनुच्छेद ७०. प्रत्येक पक्षलाई उपयुक्त हुने गरी राष्ट्रिय परिस्थिती र क्षमता अनुसार न्यूनीकरणका लागि वन क्षेत्रमा तल उल्लेखित गतिविधिहरू गरेर योगदान गर्न विकासशील देशहरूलाई उत्प्रेरित गरिन्छ ।

- क. वन फडानीबाट हुने उत्सर्जन कटौती
- ख. वनको क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन कटौती
- ग. वन कार्वन संचितीको संरक्षण
- घ. वनको दिगो व्यवस्थापन

ड. वन कार्वन संचितीकरणमा बृद्धि

माथि उल्लेखित (यस निर्णयको अनुच्छेद ७० मा उल्लेख गरिएका) गतिविधिहरू गर्दा निम्न अनुसारका सुरक्षा मापदण्डहरूलाई प्रवर्धन र अवलम्बन गर्नुपर्नेछ :

- क. राष्ट्रिय वन कार्यक्रम र सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि र सम्फौताहरूको उद्देश्यसँग सामान्जस्यता वा परिपूरक हुनेगरी गर्ने ।
- ख. सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय कानुनलाई ख्याल राख्दै परादर्शी र प्रभावकारी राष्ट्रिय वन सुशासन संरचना लागु गर्ने ।

ग. संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाले आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्रलाई अवलम्बन गरीसकेको तथ्थलाई मध्यनजर गर्ने, र सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरू, राष्ट्रिय परिस्थिती र कानुनहरूको ख्याल राख्दै, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको ज्ञानसीप र अधिकारको सम्मान गर्ने ।

घ. यस निर्णयको अनुच्छेद ७० र ७२ मा उल्लेखित क्रियाकलापहरूको लागि बिशेष गरेर आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय लगायतका सरोकारवालाहरूको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागि गराउने ।

ड. उक्त क्रियाकलापहरू प्राकृतिक वन र जैविक विविधताको संरक्षणसँग सामन्जस्यता राख्ने । यस निर्णयको अनुच्छेद ७० लाई प्राकृतिक वनको संरक्षणका लागी नगरीएपनि प्राकृतिक वन र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवालाई प्रोत्साहित गर्ने, र सामाजिक र वातावरणीय लाभहरू बढाउने कार्यमा जोड दिने ।

च. नकारात्मक परिवर्तनको जोखिम सम्बोधनका कार्यहरू गर्ने ।

छ. उत्सर्जन विस्थापनलाई न्यूनीकरण गर्ने कार्यहरू गर्ने ।

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि नं. १६९ (ILO C 169) : सारसंक्षेप

आत्मनिर्णयको अधिकार

सामाजिक र आर्थिक अधिकारहरू अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको अधिकार क्षेत्र हुन् । आत्मनिर्णयको राजनीतिक अवधारणाको व्याख्या गर्नु यसको क्षेत्राधिकार भन्दा बाहिरको विषय भएतापनि महासन्धिले आत्मनिर्णयको अधिकारमाथि कुनै सीमा वा बन्देज राखेको छैन् । यो महासन्धिले स्वव्यवस्थापनको अधिकार र आदिवासी जनजातिहरूलाई आफ्नो प्राथमिकताहरू आफे निर्धारण गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ ।

परामर्श

महासन्धिले आदिवासी जनजातिहरूसँग परामर्श गरिनुपर्ने अधिकारलाई जोड दिएको छ ।

आदिवासी जनजातिहरूको जीवनमा प्रत्यक्ष असर गर्ने वा पार्न सक्ने कृयाकलापहरूबाटे निर्णय वा कार्यान्वयन गरिन्दा, सो कृयाकलापहरू कसरी, कहाँ र किन गर्ने भन्नेवारे बिचार बिमर्श र छलफलको लागी पर्याप्त समय, सूचना र उचित निर्णय लिन पाउनु पर्दछ ।

आदिवासी जनजातिहरूलाई प्रत्यक्ष असर पार्नसक्ने कुनै पनि कृयाकलापका बाटे अन्वेषण, अनुसन्धान, बिचार बिमर्श, छलफल र योजना बनाउँदा र त्यसलाई कार्यान्वयन गरिन्दा पर्याप्त परामर्श गरिनु पर्दछ ।

राहगानिता

आफुसँग सरोकार राख्ने विकासको गति र सीमालाई नियन्त्रण गर्न आदिवासी जनजातिहरू त्यससँग सम्बन्धित सबै प्रकारका प्रक्रियाहरूमा पूर्णरूपमा संलग्न हुनुपर्दछ । कुनै पनि नीति निर्माण प्रक्रिया, परियोजना र कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा आदिवासी जनजातिहरू शुरुदेखि अन्त्यसम्म प्रभावकारी रूपमा सहभागी भएमात्र उनीहरू त्यसप्रति जिम्मेबारी हुन सक्दछन् । त्यसो भएमात्र आफ्नो सामाजिक र आर्थिक आत्मनिर्भरताको अवस्था निर्माण गर्न उनीहरू सक्रियरूपमा सहभागी हुन सक्दछन् ।

- आदिवासी जनजातिहरूलाई कुनै पनि परियोजना, नीति वा कार्यक्रमको प्रत्येक चरणमा संलग्न हुने अधिकार रहेको छ ।
- नीति, कार्यक्रम वा परियोजनाको तर्जुमादेखि त्यसको कार्यान्वयन र मूल्यांकन सबै चरणमा सहभागिता हुन दिइनु पर्दछ ।

- निर्णय प्रक्रियाका स्थानीय, राष्ट्रिय र क्षेत्रीय सबै तहहरूमा आदिवासी जनजातिहरू सहभागी हुन पाउँनु पर्दछ ।
- आदिवासी जनजातिहरूको आफ्नै परम्परागत र प्रतिनिधिमूलक निकायमार्फत सहभागी हुन पाउँनु पर्दछ ।
- उनीहरूले स्वीकार गरेको अवस्थाबाहेक यस्तो सहभागिता सुमदाय बाहिरबाट थोपरिएका संरचनाहरू मार्फत गर्न पाइँदैन् ।

प्रचलन तथा परम्पराहरू

आदिवासी जनजातिहरूको जीवन पद्धतीमा आफ्नै प्रचलन, प्रथा र परम्पराहरूले मूख्य भूमिका रहेको हुन्छ । त्यस्ता प्रथा र परम्पराहरू आदिवासी जनजातिहरूको संस्कृति र पहिचानको अविभाज्य अंग हुन् । पुस्तौदेखि चलिआएको प्रचलन र परम्पराहरूमा पितृपूजा, धार्मिक वा आध्यात्मिक कार्यक्रमहरू, मौखिक परम्परा तथा रीतिरिवाज आदी पर्दछन् ।

आदिवासी जनजातिहरूका परम्परागत संगीत र नृत्यहरू पनि उनीहरूको सांस्कृतिक पहिचानका महत्वपूर्ण अभियक्तिहरू हुन् । यसका अलावा आदिवासी जनजातिहरूको भाषा मौखिक तथा लिखित दुवै रूपमा अन्य समुदायहरूको भन्दा फरक हुन्छन् । कठिपय यी भाषाहरू मौखिक इतिहास र परम्पराहरूलाई जीवित राख्ने अपरिहार्य माध्यमका रूपमा रहेका छन् । ती भाषाहरू आदिवासी जनजातिहरूको विशिष्ट पहिचानका लागि आधारभूत तत्वहरू हुन् ।

प्रथाजनित कानून

महासन्धिले आदिवासी जनजातिहरूको आफ्नै परम्परा र प्रथाजनित कानून प्रयोग गर्न पाउने अधिकारलाई मान्यता दिएको छ । महासन्धिले राष्ट्रिय कानूनहरू लागु गर्दा यी परम्परा र परम्परागत कानूनहरूलाई ध्यान दिइनु पर्दछ भनेर उल्लेख गरेको छ ।

भूमिको अधिकार

महासन्धिले आदिवासी जनजातिहरूले परम्परागतरूपमा बसोबास गरिरहेका क्षेत्रहरूमाथि उनीहरूको अधिकार हुन्छ भनेर स्पष्ट उल्लेख गरेको छ ।

आदिवासी जनजातिहरूको जीवनमा भूमिको महत्वलाई मान्यता दिए महासन्धिले, भूमिसम्बन्धी अधिकारको संरक्षण गर्न विशेष उपायहरू अपनाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसमा निम्न तत्वहरू समावेश छन् :

- आदिवासी जनजातिहरूको भूमिसँगको विशेष सम्बन्धलाई सम्मान गर्नुपर्ने ।
- भूमिमाथिको परम्परागत, व्यक्तिगत र सामूहिक स्वामित्वलाई मान्यता दिइनुपर्ने ।

- आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत क्षेत्रहरूलाई पहिचान गर्नुपर्ने ।

आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत भूमिहरूलाई निम्न कार्यहरूबाट संरक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता रहन्छ :

- आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत क्षेत्रहरूमा सम्बन्धित अधिकारीहरूको अनुमतिविना आफ्नो व्यक्तिगत फाइदाका लागि प्रवेश गर्ने कार्य गरेमा ।
- आदिवासी जनजातिहरूको भूमिलाई जालभेल वा बेइमानीपूर्ण तरिकाहरू अपनाई बाहिरबाट आएकाहरूले हड्डने प्रयास गरेमा ।

प्राकृतिक स्रोतहरू

आदिवासी जनजातिहरू आफ्नो परम्परागत ज्ञानपद्धतिहरूका कारण आफ्नो भूमिमा रहेको प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रयोग, व्यवस्थापन र संरक्षण गर्न सिपालु छन् ।

महासन्धिले आदिवासी जनजातिहरूलाई आफ्नो भूमि र प्राकृतिक स्रोतहरूमाथि अधिकार रहेको कुरा उल्लेख गरेको छ । यस अन्तर्गत निम्न लिखित कुराहरू पर्दछन् :

- प्राकृतिक स्रोतहरूको उपभोग, व्यवस्थापन र संरक्षणमा सहभागी हुने अधिकार,
- प्राकृतिक स्रोतहरूको अन्येषण र दोहन गर्नुअघि परामर्शको अधिकार,
- अन्येषण र दोहनबाट हुने असरहरूका बारेमा अध्ययनको अधिकार,
- प्राकृतिक स्रोतहरूको दोहन र उपभोगबाट हुने फाइदाहरू प्राप्त गर्ने अधिकार,
- यस्ता गतिविधिहरूले पार्ने क्षतिहरूका लागि सरकारबाट क्षतिपूर्ति पाउने अधिकार ।

विस्थापित

आदिवासी जनजातिहरूका लागि विस्थापन एउटा सम्बेदनशील विषय हो । उनीहरू विकास र प्रगतिका नाममा विस्थापित हुने जोखिम धेरै छ ।

खनिज उद्योग, बाटो, संरक्षण क्षेत्र, जलविधुत परियोजना आदी कारणले आफ्नो परम्परागत भूभागबाट विस्थापित हुनुले धेरैजसो आदिवासी जनजातिहरूको जीवनपद्धति, समृद्धि र सांस्कृतिक पहिचानमा नकारात्मक असर परेको छ ।

महासन्धिले आदिवासी जनजातिहरूलाई उनीहरूको भूमिहरूबाट विस्थापन गरिने छैन् भनेर उल्लेख गरेको छ ।

आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्तराष्ट्रसंघीय घोषणापत्र (UNDRIP) सारसंक्षेप

आत्मनिर्णयको अधिकार

आदिवासी जनजातिहरूले राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक एवं साँस्कृतिक प्रणाली र विकासको बारेमा सामूहिक र स्वतन्त्र रूपले निर्णय लिन सक्दछन्।

उनीहरूलाई आफ्ना राजनैतिक, कानूनी, आर्थिक, सामाजिक एवं साँस्कृतिक संस्थाहरूको संरक्षण र प्रबद्धन गर्ने अधिकार हुन्छ।

आफ्नै प्रकृया, प्रचलन र परम्परा अनुसार संस्थागत संरचना र नेतृत्व छनोट गर्ने अधिकार हुन्छ।

भूमि, भूभाग र प्राकृतिक स्रोतमाथिको अधिकार

आदिवासी जनजातिहरूलाई भूमि, भूभाग र प्राकृतिक स्रोतको अधिकार हुन्छ। राज्यले आदिवासी जनजातिहरूको भूमि व्यवस्थापन प्रणाली र परम्पराहरूलाई सम्मान गर्दै कानूनी मान्यता र संरक्षण दिनु पर्दछ। भूमि, भूभाग र प्राकृतिक स्रोतसँगको विशिष्ट सम्बन्धलाई कायम गर्ने र भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्ने अधिकार हुन्छ। राज्यले आदिवासी जनजातिहरूको भूमि, भूभाग र प्राकृतिक स्रोतबारे विवाद समाधानको लागि आदिवासी जनजातिहरूसँग सहकार्य गरी खुल्ला र पारदर्शी प्रक्रियामार्फत् विवाद पहिचान र समाधान संयन्त्रको स्थापना र कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ।

स्वतंत्र, आग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी (FPIC)

आदिवासी जनजातिहरूलाई निम्न विषयमा स्वतन्त्र, आग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरीको अधिकार हुन्छ।

- क. आफ्नो भूमि र भूभागबाट बाध्यात्मक विस्थापन र पुनर्स्थापना गराउने कार्य भएमा,
- ख. राज्यले आदिवासी जनजातिहरूलाई प्रभाव पार्ने विद्यमान र नयाँ कानून, नियमहरू लागु गर्नु पर्दा,
- ग. आदिवासी जनजातिहरूको भूमि तथा भूभागमा विकास योजनाहरू कार्यान्वयनको सिलसिलामा खानी, जल र अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू उपयोग गर्दा,
- घ. विषादी र खतराजन्य वस्तुहरूले आदिवासी जनजातिहरूको भूमि तथा भूभागमा भण्डारण र फोहरमैला व्यवस्थापन रथल निर्माण गर्दा आदी।

तिकासको लागि अधिकार

आदिवासी जनजातिहरूलाई राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक प्रणाली र संस्थाहरूको विकास गर्ने, र व्यवस्थापन गर्ने अधिकार हुन्छ। साथै, जीविकोपार्जन, विकास, परम्परागत गतिविधि, लगायत अन्य आर्थिक गतिविधिहरूमा स्वतन्त्ररूपले सहभागी हुने र संरक्षण गर्ने अधिकार हुन्छ। त्यस्ता अधिकारबाट बच्चिति भएकाहरूको लागि निष्पक्ष च्याय पाउने अधिकार र उनीहरूको अधिकारको निर्धारण गर्ने, प्राथमिकीकरण गर्ने, रणनीति निर्माण गरी आफ्नो विकास गर्ने, स्वास्थ्य, आवास तथा अन्य आर्थिक र सामाजिक कार्यक्रमहरूमा सक्रिय सहभागी हुने, संभव भएसम्म आफ्नै संस्था प्रणाली मार्फत समाज सञ्चालन गर्ने अधिकार हुन्छ।

राज्यले आदिवासी जनजातिको आर्थिक र सामाजिक व्यवस्थामा सुधार ल्याउन विशेष व्यवस्था गर्नुपर्छ। यसक्रममा आदिवासी जनजाति समुदायका बूढापाका, महिला, युवा, बालबालिका र अशक्तहरूको अधिकार र विशेष आवश्यकतालाई ध्यान दिनु पर्दछ। राज्यले आदिवासी जनजाति बालबालिकाहरूको आर्थिक शोषण र अन्य प्रकारका बालश्रम र विभेदबाट मुक्त गर्नका लागि विशेष उपायहरू अपनाउनुपर्छ।

संस्कृति तथा साँस्कृतिक सम्पदाको अधिकार

आदिवासी जनजातिहरू र व्यक्तिलाई आफ्नो साँस्कृतिको बाध्यात्मक समायोजन वा विनाश हुनबाट जोगिने अधिकार छ। राज्यले संस्कृतिको जबरजस्ती समायोजनलाई सम्बोधन गर्न प्रभावकारी संयन्त्रको निर्माण गरी संरक्षण गर्नुपर्दछ।

आदिवासी जनजातिहरूलाई उनीहरूको आध्यात्मिक र धार्मिक परम्परा, रीतिरियाज, चाडपर्वहरूको अभ्यास, विकास र हस्तान्तरण गर्ने अधिकार हुन्छ। चाडपर्वहरूमा प्रयोग गरिने सामाग्री प्रयोग र नियन्त्रण गर्ने अधिकार पनि हुन्छ। आदिवासी जनजातिहरूको लागि उनीहरूको साँस्कृतिक सम्पदा, परम्परागत ज्ञान, साँस्कृतिक अभिव्यक्तिका साथै आफ्ना विज्ञान, प्रविधि र संस्कृतिको संरक्षण, नियन्त्रण गर्ने र विकास गर्ने अधिकार हुन्छ। राज्यले यस्ता अधिकारहरूलाई मान्यता दिई संरक्षण गर्नुपर्दछ।

शिक्षामा अधिकार

आदिवासी जनजातिहरूलाई आफ्ना शैक्षिकपद्धति र शैक्षिक संस्थाहरू स्थापना गरी आफ्नै भाषा, विधि र माध्यममा पढाउने अधिकार हुन्छ। उनीहरूलाई राज्यले प्रदान गर्ने सबै प्रकार र स्तरका शिक्षा हासिल गर्ने अधिकार पनि हुन्छ। राज्यले संभव भएसम्म आदिवासी जनजातिहरूको संस्कृति र भाषामा आधारित शिक्षा हासिल गर्ने प्रभावकारी उपाय अपनाउनुपर्छ।

आदिवासी जनजातिहरूको प्रतिष्ठा, साँस्कृतिक विविधता, परम्परा, इतिहास र भावनालाई उपयुक्त रूपले सार्वजनिक तथा शैक्षिक गतिविधिहरूमा समेट्ने अधिकार हुन्छ।

आदिवासी जनजातिहरूप्रति पूर्वग्रही व्यवस्थाविरुद्ध लड्न, विभेद उन्मुलन गर्न, सहिष्णुताको विकास गर्न, आदिवासी जनजातिहरू र अन्य समुदायबीचमा सुमधुर सम्बन्ध कायम गर्न प्रभावकारी उपायहरू अपनाउनुपर्छ।

स्वास्थ्यमा अधिकार

आदिवासी जनजातिहरूलाई उनीहरूको परम्परागत औषधी र औषधोपोचार पद्धति अपनाउन् र कायम राख्ने अधिकार हुन्छ।

शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्योपचारको लागि उपयुक्त व्यवस्था हुनुपर्दछ। आदिवासी जनजातिहरू विषादी र खतराजन्य वस्तुहरूबाट प्रभावित हुने जोखिम बढी हुन्छ।

त्यसको सम्बोधन गर्न उपयुक्त कार्यक्रम तय गर्नुपर्दछ। यस्ता कार्यक्रमहरू प्रभावित आदिवासी जनजातिबाट नै निर्माण गर्नुपर्दछ।